

POLOŽAJ KATOLIČKE CRKVE U HERCEGOVINI U PRVIM GODINAMA KOMUNISTIČKE VLADAVINE

Miroslav AKMADŽA
Hrvatski institut za povijest
Zagreb
Republika Hrvatska

Autor u članku pojašnjava položaj u kojem se našla Katolička crkva u Hercegovini u prvim godinama komunističke vlasti u nekadašnjoj jugoslavenskoj federaciji. Iako je odnos komunističke vlasti prema Katoličkoj crkvi bio neprijateljski u cijeloj državi, ipak se taj odnos razlikovao od republike do republike, ali i od regije do regije. Tako se komunistički režim prema Katoličkoj crkvi u Hercegovini odnosio izrazito neprijateljski, što će ostaviti teške posljedice na život Crkve i njezinih vjernika.

Ključne riječi: Hercegovina, Katolička crkva, komunistički režim.

Odnos komunističke vlasti prema Katoličkoj crkvi

Komunistički režim koji je došao na vlast u Jugoslaviji nakon II. svjetskog rata, shodno svojoj ateističkoj ideologiji, bio je nesklon vjerskim zajednicama, a posebice Katoličkoj crkvi koju je optuživao za navodnu suradnju s ustaškim režimom. S druge strane Katoličkoj crkvi nije bilo prihvatljivo da je na vlasti takva politička struktura koja

je otvoreno promicala i provodila antireligioznu politiku. Komunistički režim krenuo je u otvoreni obračun s Katoličkom crkvom želeći Katoličku crkvu u Jugoslaviji što više udaljiti od utjecaja Svete Stolice i staviti je pod svoj nadzor te se tako osloboditi jedinog jakog i dobro organiziranog oponenta u zemlji.

Usljedila su uhićenja i ubijanja biskupa i svećenika, onemogućavanje i zabrana vjeronauka u državnim školama, oduzimanje crkvene imovine, zabrane vjerskoga tiska i drugi oblici gušenja vjerskih sloboda. Crkvene su vlasti sve vrijeme slale razne predstavke državnim vlastima u svezi s narušavanjem vjerskih sloboda i pogoršanjem položaja Katoličke crkve i njezinih vjernika, ali na te predstavke od državnih vlasti nisu stizali nikakvi odgovori. U rujnu 1945. u Zagrebu je održana Biskupska konferencija, a biskupi su na kraju konferencije sročili katoličkim vjernicima pastirsko pismo koje će imati velik odjek u javnosti.

Biskupi se u pismu posebno osvrću na ubijanja i uhićenja svećenika, na pitanja odgoja mladeži, oduzimanja crkvene imovine, spravljanja grobova, oduzimanja katoličkoga tiska, pljenidbe tiskara (tijekom konferencije vlasti su izvijestile nadbiskupa Stepinca da vraćaju tiskaru koju su zaplijenile) i druge probleme koji su već spominjani, te zaključuju: "I kad sve ovo iznosimo pred vas, predragi vjernici, to ne činimo u želji, da izazovemo borbu s novom državnom vlašću. Mi te borbe ne tražimo niti smo je tražili. Naše su misli bile uvijek upravljene k miru i sređenju državnog i javnog života." Na kraju pisma traže, napominjući da od tih zahtjeva neće odustati ni pod kojim uvjetima: "punu slobodu katoličke štampe, punu slobodu katoličkih škola, punu slobodu vjeronauka u svim razredima nižih i srednjih škola, potpunu slobodu katoličkog udruživanja, slobodu katoličke karitativne djelatnosti, potpunu slobodu ljudske ličnosti i njezinih neotuđivih prava, puno poštivanje kršćanskog braka, te vraćanje svih oduzetih zavoda i institucija."¹ Pismo je 30. rujna 1945. godine pročitano u crkvama cijele države.

¹ Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. (*Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije, izdano s općih Biskupskih konferencija u Zagrebu, dne 20. rujna 1945. Predragi u Kristu vjernici! Mi, katolički biskupi, sakupljeni na plenarnim konferencijama u Zagrebu*) – jedan primjerak na 9 ciklostilnih stranica, kao i jedan tipkopijski primjerak na 12 stranica, čuvaju se u Arhivu Hrvatske biskupske konferencije, spisi 1945., br. 114 BK/1945. Ciklostilni primjerak poslan je župnim uredima, kao i državnim tijelima, te ima vrijednost izvornika.

Pastirsko pismo došlo je za vlast u nezgodno vrijeme jer su se pripremali izbori za Ustavotvornu skupštinu, a i međunarodni položaj Jugoslavije nije bio povoljan. Sveta je Stolica 18. listopada 1945. službeno prosvjedovala kod jugoslavenske vlade u pogledu vjerskih progona, ističući da na Balkanu u povijesti nije bilo toliko mržnje protiv Katoličke crkve.² Ovim je prosvjedom Sveta Stolica dala do znanja jugoslavenskoj vladi da podupire zaključke Biskupske konferencije.

Predsjednik Privremene vlade Josip Broz Tito o pastirskom se pismu očitovao 25. listopada 1945. godine. On u kritici pisma kao glavno pitanje postavlja to što biskupi nisu izdali takvo pismo u vrijeme ustaške vlasti te stali protiv ubijanja Srba u Hrvatskoj. Dalje ističe da su biskupi sada spremni na žrtvu, a da su za vrijeme ustaša šutjeli, ne zbog straha, nego zato što su ih podržavali. Na kraju je zaniijekao da se Crkva u Jugoslaviji progoni te rekao da su kažnjeni samo oni koji su bili krivi.³

Na zaoštavanje crkveno-državnih odnosa bitno je utjecalo i donošenje nekih zakona koji su se ticali života i djelatnosti Katoličke crkve. Neki su zakoni doneseni prije izglasavanja saveznog i republičkih ustava te su potvrđeni stupanjem Ustava na snagu, dok su neki bili posljedica nekih ustavnih odredbi. Jedan od prvih zakona koji je utjecao na crkveno-državne odnose bio je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji od 23. kolovoza 1945., kojim je Katoličkoj crkvi oduzeto preko 82 posto obradiva zemljišta.⁴

Za presude protiv svećenika najčešće se koristio Zakon o krivičnim djelima protiv države, donesen u kolovozu 1945., a prije njegova donošenja primjenjivala se ZAVNOH-ova Odluka o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, donesena u travnju 1945. godine.

Katolička je crkva posebice oštro reagirala na donošenje Zakona o braku. Naime nova je vlast još prije donošenja Ustava donijela dvije zakonske odredbe o braku. Jedna od njih određivala je da će ubuduće državne vlasti na čitavom području Jugoslavije smatrati valjanim ne samo onaj brak koji stranke sklope u crkvi, nego i onaj koji sklope samo pred činovnikom gradskih ili mjesnih narodno-oslobodilačkih odbora. Druga

² M. LANDERCY (= Vladimir Horvat), *Kardinal Alojzije Stepinac*, Đakovečki Selci 1989., 132.

³ *Vjesnik*, 25. listopada 1945., 1.

⁴ Više o navedenom u Miroslav AKMADŽA, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi 1945.–1966. i crkveno-državni odnosi – primjer Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb 2003., 81.-126.

je odredba određivala da se ubuduće ženidbene parnice neće kao dotad voditi pred crkvenim ženidbenim sudovima, nego pred građanskim narodnim sudovima, uz iznimku jedino ako obje strane zatraže da parnicu vodi crkveni ženidbeni sud.

Na crkveno-državne odnose utjecalo je donošenje Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije 1946. godine. Najvažnija odredba novoga Ustava bila je ona o odvajanju Crkve od države i odvajanju škole od Crkve. Poučena dotadašnjim iskustvom uzaludnosti svojih predstavki, Katolička crkva nije službeno reagirala na novi Ustav, a tek su pojedini biskupi i biskupije upućivali predstavke u svezi s pojedinim njegovim odredbama.⁵

Katolička je crkva s negodovanjem reagirala i na donošenje Zakona o matičnim knjigama. Po tom Zakonu, koji je donesen 1. travnja 1946., sve crkvene matične knjige morale su biti predane državnim matičarima radi zaključivanja tih knjiga kao zajedničkih za Crkvu i državu. Nadopunama Zakona o državnim matičnim knjigama u siječnju 1949. vjerskim je predstavnicima bilo zabranjeno upisivati nove ili naknadne upise u crkvene matične knjige koje su s 9. svibnja 1946. zaključene kao zajedničke matice za Crkvu i državu. Za nepoštivanje ove odredbe svećenik bi bio novčano kažnjen, a knjige su mogle biti oduzete i predane na čuvanje mjerodavnom matičaru. Nakon toga su zaredala sve češća oduzimanja crkvenih matičnih knjiga, protiv čega je Katolička crkva prosvjedovala kod državnih vlasti. Također je bilo zabranjeno krštenje djece ili pogreb obaviti prije nego što se podaci o rođenom ili umrlom unesu u državne matične knjige.⁶ Ove su odredbe ukinute Krivičnim zakonom u srpnju 1951., pa su se sada krštenja ili pogrebi mogli obaviti i prije negoli se rođenje ili smrt prijave državnom matičaru.⁷

Osim navedenih zakona na crkveno-državne odnose utjecali su Zakon o konfiskaciji imovine iz 1945. godine, Osnovni zakon o eksproprijaciji iz 1947. godine, razni porezni zakoni i niz drugih zakona koji su se dijelom ticali i Katoličke crkve.

⁵ Više u M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.–1966.*, Rijeka 2004., 43.–44.

⁶ Okružnica o novim državnim propisima o vođenju matičnih knjiga, br. 444/1949., od 15. siječnja 1949. U: *Službeni vjesnik Nadbiskupije zagrebačke* (dalje: *SVNZ*), Zagreb, 36/1949., br. 6.

⁷ Okružnica o novom Krivičnom zakoniku, od 25. lipnja 1951., u: *SVNZ*, 38/1951., br. 6.

Položaj Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini

Katolička crkva u Bosni i Hercegovini doživjela je teška stradanja u Drugome svjetskom ratu. Smrtno su stradale 203 crkvene osobe iz Katoličke crkve. Ubijena su 92 franjevca i 45 svjetovnih svećenika, 22 franjevačka pripravnika i 14 pripravnika za svjetovne svećenike te 19 ostalih crkvenih osoba iz franjevačkoga reda i 11 iz svjetovnih crkvenih službi. U Mostarsko-duvanjskoj biskupiji stradalo je oko 70% katoličkoga svećenstva.⁸ U veljači 1945. partizani su pri zauzimanju Širokog Brijega i Mostara poubijali 46 fratara. Samo je u franjevačkom samostanu u Širokom Brijegu i oko njega ubijeno 30 fratara. U Mostaru je pobijena uprava Hercegovačke franjevačke provincije, na čelu s provincijalom fra Leonom Petrovićem. Uslijedila su ubojstva hercegovačkih fratara u Mostarskome Gradcu, Izbičnu, Mostaru i drugim mjestima, a osmoricu širokobrijeških fratara partizani su odveli u podbiokovsko mjesto Zagvozd i ondje ubili.⁹ Iz Širokog Brijega otjerano je i deset časnih sestara, koje su prebačene u Split, gdje su neko vrijeme bile smještene kod sestara Splitske provincije.¹⁰ Časne sestre završavale su i u zatvoru. Pod optužbom da su slale lijekove škriparima 1945. godine zatvoreno je sedam časnih sestara, a 1948. zatvoreno ih je dvadesetak, među njima i provincijalka Gašparina Sučić, a onda i novoimenovana provincijalka Benita Prkačin. Oko 30 časnih sestara iz Hercegovine provelo je u zatvoru od 3 mjeseca do 5 godina.¹¹

Ubijanja svećenika nastavila su se i nakon svršetka rata. Tako je 20. svibnja 1945. u župi Kočerin skupina vojnika ubila župnika fra Valentina Zovku i njegova sestrića fra Andriju Topića. Povjerenik KPJ i Ozne za Kočerin Danilo Pecelj idućeg je dana na sprovodu za ubojstvo optužio škripare. No u izvještaju sa sastanka Povjereništva Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) za Kočerin od 21. svibnja 1945., upućenog Sreskom

⁸ Jure KRIŠTO, *Riječ je o Bosni*, Zagreb 2008., 320.-321.

⁹ Ivo LUČIĆ, "Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini (1945.–1990.)", u: *Fra Ferdo Vlašić, vizionar i patnik*, Spomenica, Tomislavgrad 2005., 54.

¹⁰ Ancila Marija BUBALO, "Provincija od II. svjetskog rata do godine 2001.", *Školske sestre franjevke, Zbornik Kačić*, Provincijalat Školskih sestara franjevaka Mostar, Mostar – Split 2002., 103.-116.; vidi I. LUČIĆ, "Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini (1945.–1990.)", 54.

¹¹ A. M. BUBALO, "Provincija od II. svjetskog rata do godine 2001.", 103.-116.; vidi I. LUČIĆ, "Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini (1945.–1990.)", 60.

komitetu KPJ Mostar, navodi se da je u Kočerini zbog djelovanja škripara došao “drugi bataljon narodne odbrane, čijeme je štabu ovo povjereništvo kao i sekretar ove opštine izni[o] stav fratara u samom Kočerinu kao i njihov reakcionarski stav, na osnovu čega je navedeni bataljon likvidirao ove reakcionare pod kamuflažom neprijatelja /ustaško-četničkih bandi/. Prema naseme uvidan[j]u kod naroda vlada veliko ožalošćenje, mada je kroz narod prosvirano da su to učinile ustaško-četničke bande, a o čeme je dokumentovala i fratarska sluškinja da su na njima bili ustaško-četnički grbovi. Narod povodom ubijstava ovih fratara po svim uvidanjima, stoji u suprotnom mišljenju naše propagande. Po ovoj tački uzeti su zadatci: da se održi zbor na sahrani ovih bandita, preko kojega će se ukazati narodu na zlodjela ustaško-četničkih bandi, kao i preko daljih konferencija ukazivati na reakcionarski posao, raskrinkavati ih, te na osnovu kojih će se dokumenata govoriti o bratstvu i jedinstvu.”¹²

Biskupi, a posebice franjevci u Bosni i Hercegovini smatrani su glavnim nositeljima ustaške ideologije i politike Nezavisne Države Hrvatske. Katoličko svećenstvo i redovništvo optuživano je i za pomaganje križarskim skupinama (škripari) u Hercegovini u borbi protiv komunističkoga poretka. Posebno su teške bile crkvene prilike u Hercegovini, gdje su komunističke vlasti glavnoga neprijatelja vidjele u biskupu Petru Čuli i hercegovačkim franjevcima. Franjevački samostan u Širokom Brijegu nazivali su “tvrđavom ustaškog duha”, a njegova su gvardijana uhitili pod optužbom da je tijekom ispovijedi pozivao mladež da se priključi križarima. U siječnju 1947. uhićeni su svi svećenici iz Širokog Brijega pod sumnjom da su surađivali s križarima te su prebačeni u Mostar. Vlasti su tvrdile da su navedeni franjevci redovito izvještavali biskupa o svim križarskim akcijama. Slična su se uhićenja provodila i u drugim područjima Hercegovine. Vlasti su smatrale da su uhićenja svećenika djelovala zastrašujuće, ali su izazivala i suprotno djelovanje kod stanovništva i davala materijal promidžbi protiv države, što je svećenstvo spretno koristilo. Da bi imala što bolji uvid u djelovanje svećenika, Udba je u njihovim redovima angažirala i svoje doušnike.¹³

¹² I. LUČIĆ, “Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini (1945.–1990.)”, 55.-56.

¹³ “Elaborat o Katoličkoj crkvi”, Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Fond Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke republike Hrvatske, k. 5, šifra 001, red. br. 1.

Crkvena je imovina većinom oduzeta, vjeronauk onemogućavan, vjerski tisak zabranjen, te su sustavno narušavana vjerska prava kako vjernika, tako i svećenika.

Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u nekim je razdobljima djelovala bez ijednog crkvenoga poglavara. Nadbiskup sarajevski Ivan Šarić napustio je zemlju ne dočekavši uspostavu komunističke vlasti. Banjalučki biskup Jozo Garić u svibnju 1945. napušta zemlju i odlazi u Austriju, gdje je preminuo 1946. godine. Njegova nasljednika, banjalučkog apostolskog administratora Smiljana Čekadu, komunističke su vlasti otjerale iz Bosne i Hercegovine te je bio biskup u Skopju. Zatvarani su i mnogi svećenici te je u razdoblju od 1945. do 1954. osuđeno njih 154.

Svećenici kojima se sudilo u Bosni i Hercegovini 1945.–1954.¹⁴

Godina	KC	SPC	IVZ	Ostali	Ukupno
1945.	29	11	12	-	52
1946.	26	9	10	1	46
1947.	19	7	23	4	53
1948.	17	5	11	1	34
1949.	32	4	18	1	55
1950.	5	2	19	-	26
1951.	3	2	8	-	13
1952.	19	6	6	-	31
1953.	1	1	2	-	4
1954.	3	1	1	-	5
Ukupno	154	48	110	7	319

Predstavka biskupa Petra Čule Komisiji za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine 11. srpnja 1947.

Teškoće u izradi ovog rada uzrokovala je i činjenica da su spise Biskupskoga arhiva u Mostaru za razdoblje od 1941. do 1948. godine zaplijenile jugoslavenske policijske službe za potrebe suđenja biskupu Petru Čuli 1948. godine. U urudžbenome zapisniku ne postoje ni podaci o spisima iz 1949. godine koji su se, vjerojatno u strahu od oduzimanja, vodili posebno, te nisam uspio doznati gdje se nalaze. Međutim, jedno

¹⁴ Radmila RADIĆ, *Država i verske zajednice 1945–1970.*, knj. 2., Beograd 2002., 29.

pismo biskupa Čule iz tog razdoblja pronašao sam u Nadbiskupskome arhivu u Splitu.

Navedeno pismo uputio je biskup Čule Komisiji za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine 11. srpnja 1947. godine. U pismu upozorava na težak položaj Crkve u Hercegovini, koje je ocijenio još težim nego u Hrvatskoj. Naime, biskup Čule primio je dopis Komisije od 4. srpnja 1947., u kojem je zatražen tabelarni pregled cjelokupnog svećenstva s područja Hercegovačke franjevačke provincije. Biskup u odgovoru napominje da je dopis upućen na pogrešnu adresu, ali da, bez obzira na to, ponovno napominje kako ordinarijat nije dužan slati Komisiji nikakve tabelarne iskaze o svećenstvu zato što je Crkva rastavljena od države, ali i zato što je Mostarsko-duvanjska biskupija izišla iz rata samo s jednom trećinom svoga predratnog kadra, tako da uslijed pomanjkanja kadrova ne može imati nijednog jedinoga svećenika koji bi se mogao posvetiti isključivo uredskim poslovima, "...a Naslov ne će valjda od jednoga biskupa tražiti, da postane njihov pisar, jer to i ne dolikuje, a biskup nema ni vremena za takvo pisanje radi prešnjih poslova svoje apostolske službe". Na navod u pismu Komisije da je tabelarni iskaz svećenstva poželjan i zbog davanja pomoći od strane vlade NR BiH biskup zahvaljuje, ali napominje da bi, koliko god materijalno stanje svećenstva bilo preteško, bilo pogrešno misliti da je to njegov glavni problem. Biskup ističe da ima drugih pitanja, daleko prećih i važnijih, te bi bio posebno zahvalan Komisiji kad bi skrenula pozornost mjerodavnima upravo na ta pitanja i pokušala naći za njih jedno zadovoljavajuće rješenje. Biskup u nastavku navodi sljedeće probleme:

1. – Ove godine po prvi put bile su zabranjene tradicionalne vjerske procesije na teritoriju BiH. Razloga toj zabrani ne znamo. Na teritoriju Republike Hrvatske one su se i ove godine nesmetano odvijale, a kod nas su bile zabranjene, a ipak je BH isto tako sastavni dio FNRJ kao i Hrvatska.
2. – U Hrvatskoj su takodjer dozvoljena sjemeništa za odgoj klera, i to ne samo bogoslovna nego i dječjačka. Kod nas u BH to međjutim nije slučaj.
3. – U Hrvatskoj se takodjer vjeroobuka po školama mnogo slobodnije vrši nego kod nas. Na teritoriju ove biskupije ne predaje se vjeronauk u nijednoj srednjoj školi. Isto vrijedi i za više nego polovicu osnovnih škola, premda su se svagdje roditelji stopostotno izjasnili za vjeronauk.
4. – U Hrvatskoj takodjer i u pogledu župskih matičnih knjiga vlada

veća sloboda nego kod nas u BH, premda bi čovjek obratno očekivao, jer su matice u BH uvijek bile isključivo crkvena ustanova, dok su u Hrvatskoj bile mješovita karaktera t. j. ravnale su se ne samo po crkvenim kanonskim propisima nego također i po državnim.-

Sa 9. maja 1946. imale su biti u cijeloj državi zaključene sve župske matice. Prigodom zaključenja u mnogim matičnim knjigama ostalo je puno neispisana prostora. U Hrvatskoj je dozvoljeno u taj prazni prostor vršiti nove upise, samo što ti upisi poslije 9. maja 1946. nemaju više državno-pravne vrijednosti, dok je kod nas svako daljne upisivanje u zaključene župske matice zabranjeno, pa makar u matici do 9. maja 1946. bila ispunjena samo jedna stranica, a sve ostalo bilo još prazno – i ne samo da je svako daljne upisivanje u prazne matice zabranjeno, nego se i župnici, koji su i u dobroj vjeri nešto u matice naknadno unijeli, za to visokim globama kažnjavaju. Takav je bio slučaj u Čapljini, gdje je župnik kažnjen sa 3.000 dinara globe. Župniku u Čapljini istom je u augustu 1946. srez preko državnog matičara javio, da ne smije više ništa naknadno u matice unositi i župnik je odmah poslušao i strogo se te naredbe držao, što je i na sudu konstatirao, ali ga je ipak sud na globu osudio, jer je u međuvremenu od 9. maja pa do augusta, kad mu je državni matičar odnosni nalog uručio, ipak nešto u najboljoj vjeri u matice unosio. Više je nego evidentno, da kod župnika nije postojao nikakav “dolus”. Ako ima u tom slučaju nečije krivnje, onda je kriv samo srez odnosno državni matičar, što nije u maju mjesto u augustu dostavio župniku odnosni nalog.- Ako bi dakle državna pomoć svećenstvu imala tu svrhu, da svećenici njome plaćaju globe radi matica, onda je ta pomoć bespredmetna!

5. – Od januara pa do marta 1947. bili su iseljeni svi franjevci iz samostana Široki Brijeg i preseljeni u Mostar. Za vrijeme njihove odsutnosti spaljene su u širokobriješkom samostanu župske matice, pa i privatne knjige pojedinih članova samostana i učinjeno štete najmanje pola milijuna dinara. Ordinarijatu nije poznato, da je povodom ovoga slučaja vodjena isto onako rigorozna istraga kao što se vodi proti župnicima, ako su slučajno, ne predviđajući naknadnog tumačenja dvojbenoga zakona, nešto ubilježili u matice poslije 9. maja 1946., koje su NB vlasništvo Crkve!

6. - Posebno poglavlje čine časne sestre. Prema njima pojedine lokalne vlasti, sigurno bez znanja Visoke Vlade, postupaju kojekako. Tako u Ljubuškom, gdje je u zgradi sestara milosrdnica smještena gimnazija i dječjački internat, ove se godine dogodilo, da su djaci internata u

više navrata tvorno napadali časne sestre u njihovim vlastitim i vrlo skućenim prostorijama, tukući ih šakama, nogama, te povaljujući ih na zemlju i pri tom daveći ih i skidajući im kopreni s glave etc., etc. – Kod tih napadaja polupali su djaci i jedan kip Majke Božje, razbili su u kapelici jednu sliku križnoga puta, poderali misnu knjigu i napravili drugih šteta.¹⁵

U Mostaru se pak događa, da se u samostanima časnih sestara često vrše racije i to uvijek noću, kad su sve sestre već u krevetu. Jednom zgodom bilo je to čak i u dva sata poslije ponoći. Te se racije vrše bez pismenoga naloga i bez pratnje bilo kojeg člana kvartovskog odbora. Kolika je to duševna tortura za sestre, da im noću ulaze muškarci u njihove spavaće sobice i da se pred njima moraju dizati iz kreveta i oblačiti! Jednom je primjećeno, da je organ, koji je vršio pretrese sestara, bio i pri piću, pa čovjek i nehotice dobiva dojam, da pojedini organi vlasti vrše te noćne premetačine kod sestara kao za neku razonodu, kad se u sitne sate iz gostione vraćaju kućama.

Čak ima i takvih slučajeva, gdje se na pojedine mlade sestre vrši pritisak, da bi se skinule i napustile redovnički život.

Sve ove ovdje nabrojene pojave nisu u skladu sa zakonom i više je nego očito, da se one zbivaju bez znanja centralnih vlasti naše Republike. Stoga bi Vjerska komisija stekla velikih zasluga za opće dobro, ako bi svojski poradila na uklanjanju ovakvih i njima sličnih pojava, koje samo ometaju sredjivanje naših unutarnjih prilika.

Time bi Vjerska komisija takodjer uvelike zadužila i naše crkvene vlasti, koje bi onda i sa svoje strane učinile sve, pa i ono što nisu dužne, da udovolje željama te Vjerske komisije.¹⁶

Već sljedeće godine biskup Čule je zatvoren i osuđen na 11 i pol godina zatvora pod optužbom za kolaboraciju s neprijateljima i pomaganje križarima. U zatvoru je proveo 7 godina i 6 mjeseci te još dvije godine u zatočeništvu, najvećim dijelom u franjevačkom samostanu u Tolisi. Umjesto njega biskupijom je kao biskupski delegat upravljao Andrija Majić. Uz biskupa Čulu optuženi su i Mladen Barbarić, fra Rufin Šilić, don Mate Nuić, fra Zlatko Sivrić, Slavica Bošnjak, Krescencija Novak,

¹⁵ Da su čak u njihovu djelovanju podupirale mjesne vlasti svjedoče dokumenti Sreškog komiteta KPJ u Ljubuškom iz svibnja 1947.; vidi I. LUČIĆ, "Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini (1945.–1990.)", 60.–61.

¹⁶ Nadbiskupski arhiv Split, gradivo splitsko-makarsko, br. 273/1947.

Melita Galić, Danica Bartolić, Otilija Dugandžić i Feliksa Kravcar. Svi su, osim fra Zlatka Sivrića koji je pušten, proglašeni krivima i osuđeni na zatvorske kazne. Na zatvorske kazne osuđeni su i franjevački provincijali Vitomir Jeličić i Jerko Mihaljević.

Kako biskupija tako i franjevci tih su godina bili u velikim problemima nedostataka svećeničkoga kadra. Po izvještaju biskupskoga delegata Andrije Majića Komisiji za vjerske poslove NR Bosne i Hercegovine od 21. ožujka 1952., u tom je trenutku u biskupiji djelovalo 16 svjetovnih svećenika, od kojih su trojica, među kojima i biskup Čule (ostala dvojica bili su Ilija Rezo i Mato Nuić), bili na odsluženju zatvorske kazne u KPD-u Zenica.¹⁷ Franjevački provincijal fra Mile Leko požalio se Biskupskom ordinarijatu u Mostaru dopisom od 7. travnja 1952. na nepopunjenost pojedinih župa franjevačkim župnicima, jer su u zadnje vrijeme lišeni slobode fra Željko Zadro, fra Ljudevit Rupčić, fra Mladen Barbarić i fra Smiljan Zvonar.¹⁸ Nedostatak svećeničkoga kadra uzrokovan je i ubojstvima svećenika za vrijeme i nakon rata, kao i time što je dio svećenika u strahu od komunističke represije napustio zemlju.

Zabrane i ometanja vjeronauka

U završnom razdoblju II. svjetskog rata partizanski je pokret na područjima pod svojim nadzorom dopuštao poučavanje vjeronauka u školama, s tim da je vjeronauk postao izborni predmet u pučkim školama, dok je iz viših razreda srednjih škola u potpunosti izbačen. Takva je politika nastavljena i u prvim godinama komunističke vlasti nakon svršetka rata. Katolička crkva prosvjedovala je protiv takvog odnosa prema vjerskoj pouci pozivajući se na slobodu vjeroispovijedanja. S vremenom je pitanje vjeronauka postalo jedno od najvažnijih pitanja u crkveno-državnim odnosima.

Kako su se zaoštravali sveukupni crkveno-državni odnosi, tako je komunistički režim zaoštravao svoju politiku prema vjeronauku. Za predavanje vjeronauka u školama svećenici su trebali dobiti suglasnost prosvjetnih vlasti, a te su suglasnosti većinom stizale nakon nekoliko mjeseci ili nikad nisu stigle. Veliki broj svećenika nije dobio suglasnost za poučavanje vjeronauka u školama s raznim obrazloženjima o svojoj

¹⁷ Biskupski arhiv Mostar (dalje: BAM), br. 194/1952.

¹⁸ BAM, br. 210/1952.

političkoj nepodobnosti. Ti su svećenici počeli održavati vjeronauk u crkvama, ali im ni to nije dopušteno, uz tvrdnje da je vjeronauk dopušten samo u školama, te je vodstvo Katoličke crkve savjetovalo svećenicima poučavanje vjeronauka u sklopu propovijedi.

Državne su vlasti smišljale razne razloge za onemogućavanje vjeronauka u hercegovačkim školama. Biskupski ordinarijat u Mostaru zatražio je dopisom od 30. kolovoza 1949. da se u gimnazijama u Mostaru, Ljubuškom, Čapljini, Širokom Brijegu, Konjicu i učiteljskoj školi u Mostaru omogući održavanje nastave vjeronauka. Ministarstvo prosvjete NR Bosne i Hercegovine dopisom od 29. prosinca 1949. odgovorilo je da ne postoje uvjeti za održavanje nastave u spomenutim školama jer, prema izvještaju njihovih direktora, škole ne raspolažu slobodnim prostorijama.¹⁹

Komunistički je režim početkom 1952. napokon odlučio u potpunosti izbaciti vjeronauk iz škola. Iako je bilo dopušteno poučavati vjeronauk u crkvi, predstavnici vlasti i prosvjetni djelatnici i to su često onemogućavali, u početku pogrešnim tumačenjem zakona, a poslije raznim metodama vršenja pritiska na djecu i njihove roditelje kako bi što manje djece išlo na vjeronauk.

S obzirom na to da vjeru nije mogla zakonski zabraniti, komunistička je vlast nastojala kroz odgoj i obrazovanje nove generacije mladeži udaljiti od Crkve i odgojiti u socijalističkome duhu. S druge strane Katolička crkva nije mogla dopustiti da se djeca odgajaju izvan vjerskih okvira te se uporno borila za pravo na vjerski odgoj, što je Ustav formalno i jamčio. Komunistički režim nije uspio represivnim metodama spriječiti ni Crkvu ni roditelje da odgajaju djecu u vjerskome duhu, ali ipak nije odustajao od borbe za naklonost mladih socijalističkim svjetonazorima. Katolička crkva uspješno se odupirala tim nastojanjima vlastodržaca, ali se nije uspjela izboriti za potpunu legalizaciju vjerskoga odgoja mladih kroz odgojno-obrazovni sustav.

Oduzimanje crkvene imovine

Promjena vlasničkih odnosa po raznim zakonima provodila se nakon svršetka Drugoga svjetskog rata kako u cijeloj bivšoj jugoslavenskoj državi, tako i u Bosni i Hercegovini, radi područstvoljenja privatnoga

¹⁹ BAM, br. 12/1950., dopis je potpisala načelnica Odjela za srednje škole Milica Cesarević.

vlasništva, a u skladu s komunističkim programom. Taj je postupak posebno pogodilo Katoličku crkvu, koja je bila jedan od većih posjednika, a oduzimanje njezine imovine provodilo se vrlo korjenito. Provedena je agrarna reforma, a provodila se i pljenidba (konfiskacija), izvlaštenje (eksproprijacija) i podruštvovljenje (nacionalizacija) imovine Katoličke crkve. Posebno je teško Katoličku crkvu pogodilo provođenje agrarne reforme. Poljoprivredna zemljišta bila su jedan od najvažnijih izvora prihoda od kojih je Katolička crkva živjela. Korjenita provedba agrarne reforme na crkvenim imanjima dovela je Katoličku crkvu u veoma težak materijalni položaj, a vjernike u stanje da teret djelovanja Crkve preuzmu na svoja pleća u ionako teškim poratnim prilikama u kojima su živjeli. Ono imovine što Katoličkoj crkvi nije uzeto agrarnom reformom, oduzimalo se u manjoj mjeri pljenidbom i podruštvovljenjem privatnih privrednih poduzeća te u većoj mjeri izvlaštenjem. Osim što se imovina Crkve zakonima definitivno oduzimala, ništa manji problem nije bilo ni privremeno zauzimanje crkvenih nekretnina raznim stambenim zakonima, odlukama narodnih odbora te nezakonitim upadima vojske, milicije i sl. Katolička je crkva godinama vodila sporove za iseljenje nezakonitih stanara iz svojih zgrada i stanova u koje su isti useljeni mimo njezine volje.

Biskupskom ordinarijatu u Mostaru 1949. godine izvlašten je sav zemljišni posjed u Mostaru. Bez obzira na to rješenjem Narodnoga odbora grada Mostara od 8. studenoga 1951. zatražena je od biskupije naplata poreza u iznosu od 17 040 Din. Na to je Biskupski ordinarijat reagirao predstavkom od 16. studenoga 1951. NO-u grada Mostara, u kojoj ističe da je biskupiji sve zemljište izvlašteno te navedena svota nije u razmjeru s prihodom biskupije. Zatraženo je da se porez odmjeri prema stvarnom prihodu, tj. "Dohodak od jedne krave i jedne svinje (težina svinje 120 kg), dohodak u sijenu od 20-25 kvintala i dohodak u kiriji od Din.- 7000-".²⁰

Rješenjem NO-a grada Mostara od 31. kolovoza 1950. oduzete su sve prostorije u prizemlju, kao i podrum Biskupskoga ordinarijata u Mostaru.²¹

²⁰ BAM, br. 438/1951.

²¹ BAM, br. 343/1950.

Komisija za vjerska pitanja NR Bosne i Hercegovine zatražila je 1954. od Biskupskoga ordinarijata u Mostaru mišljenje o izvlaštenju crkvenoga zemljišta u Foči i Mostaru. Na to je biskupski delegat Andrija Majić odgovorio dopisom od 22. listopada 1954. da je glavnina zemljišnih nekretnina biskupije u Mostaru svojedobno izvlaštena, pri čemu se od ordinarijata nije tražilo nikakvo mišljenje ni pristanak, a žalbe su odbijene. Zbog toga, kao i zbog činjenice da biskupski delegat ni inače nije ovlašten davati pristanak na moguća otuđenja crkvenih nekretnina, a uskraćivanje pristanka nije smatrao oportunističkim, odlučio je ne izjašnjavati se u svezi s tim, nego prepustiti da se izvlaštenje odvija i svršava po zakonu, kako je to bio i prije slučaj.²²

Udruženje katoličkih svećenika *Dobri Pastir*

S obzirom na to da nisu uspjele uspostaviti nadzor nad Katoličkom crkvom, komunističke su vlasti nastojale unijeti podjele među katoličkim svećenicima, redovnicima i biskupima. To se posebno htjelo postići osnivanjem Udruženja katoličkih svećenika *Dobri Pastir*. Za razliku od Hrvatske, ovdje su komunisti imali više uspjeha, koristeći već postojeće sukobe između franjevac i svjetovnih svećenika, koji su trajali još od 1899. zbog sukoba oko nadležnosti nad pojedinim župama odnosno otpora franjevac u Hercegovini da predaju neke župe svjetovnom svećenstvu. Ti su sukobi poznati pod nazivom "Hercegovački slučaj" te su posebno bili eskalirali 1968., a nastavili su se i nakon propasti komunizma. Osnivanje Udruženja pripremano je tijekom 1949. godine. Njegovi glavni pokretači i nositelji bili su bosanski franjevci, u manjem su broju sudjelovali hercegovački franjevci, a dijecezansko svećenstvo pokazivalo je najmanje zanimanja. Vlasti su nastojale svojim vezama u crkvenim redovima utjecati na to da na čelu pojedinih redova budu ljudi koji nisu neprijateljski nastrojeni prema državnim vlastima. U pismu ministru unutrašnjih poslova NR Hrvatske Stevi Krajačiću 5. rujna 1949. franjevački provincijal iz Splita Karlo Nola navodi da je kao vizitator u Hercegovini u svibnju te godine nastojao i uspio da u upravu Hercegovačke franjevačke provincije budu izabrani "ljudi snošljivi prema narodnoj vlasti".²³

²² BAM, br. 458/1954.

²³ HDA, gradivo Komisije za odnose s vjerskim zajednicama, k. 134, 1610/1949.

U rujnu 1949. Inicijativni odbor Udruženja, na čijem je čelu bio fra Bono Ostojić, župnik iz Kiseljaka, uputio je svim katoličkim svećenicima u Bosni i Hercegovini proglas u kojem se kaže da je, po uzoru na druge republike i potrebe da se olakša rad svećenika, Odbor odlučio osnovati svećeničko udruženje. Doznajući za nastojanja nekih franjevac da osnuju udruženje, Državno tajništvo Svete Stolice uputilo je početkom studenoga 1949. pismo Generalnoj kuriji, pozivajući Red manje braće da svojim članovima zapovjedi neka odustanu od sudjelovanja u osnivanju udruženja. Apostolski administrator Banjalučke biskupije Smiljan Čekada obratio se 15. prosinca 1949. svećenstvu u svezi sa svećeničkim udruženjima, ističući da nijednom svećeniku nije dopušteno dati ime društvu ili udruženju za čije statute nije dobiveno prethodno odobrenje nadležnoga biskupa. Nuncij u Beogradu Joseph Patrick Hurley zauzeo je stanovište da nijedna vlast niža od Svete Stolice ne može zakonito odobriti takvo udruženje. Bez obzira na zabrane i upozorenja, osnivačka skupština Udruženja *Dobri Pastir* održana je u Sarajevu 25. i 26. siječnja 1950. godine. Za prvoga predsjednika Udruženja izabran je fra Bono Ostojić. Iz govora članova Udruženja i teksta rezolucije, koji su više sličili govorima i rezolucijama komunističkih kongresa negoli crkvenim skupovima, vidljiv je utjecaj politike na osnivanje i ulogu Udruženja. Iza njegova osnivanja stajala je komunistička tajna policija, tj. Udba (Uprava državne bezbjednosti). Svećenička udruženja zamišljena su kao sredstvo za stvaranje razdora među svećenstvom, odvajanje nižega svećenstva od crkvene vlasti te kao moćno sredstvo obavještajnoga rada radi slabljenja Crkve.

Franjevački provincijali imali su problema u svezi s Udruženjem, iako su uvjerali predstavnike državnih vlasti da nema nikakvih problema. Tako je provincijal hercegovačkih franjevaca Mile Leko izvijestio ministra Ritiga da se 17. veljače 1950. sastao s Hurleyjem i da je bez poteškoća uređeno pitanje Udruženja. I provincijal bosanskih franjevaca Jozo Markušić uvjeravao je Ritiga da nema nikakvih problema oko rada Udruženja i da je biskup Čekada povukao svoju zabranu.²⁴

No ti izvještaji nisu odražavali pravo stanje stvari. Naime generalni ministar franjevačkoga reda Perantoni uputio je 5. travnja 1950. pismo franjevačkim provincijalima u Sarajevu, Mostaru i Splitu, u kojem im

²⁴ Pismo ministra Svetozara Ritiga Predsjedništvu vlade NR Hrvatske od 7. ožujka 1950.; Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, Ostavština S. Ritiga, sv. 46.

zapovijeda da svi redovnici moraju napustiti Udruženje te da moraju poslušati sve zapovijedi apostolskoga nuncija i mjesnih biskupa. Vodstvo Udruženja kao razloge za svoje djelovanje isticalo je da bi u suprotnom zbog veoma malog broja svećenika koji još djeluju u Bosni i Hercegovini mogao doći u pitanje opstanak katoličkih svećenika u toj republici uopće.

Hercegovački franjevački provincijalat tvrdio je u pismu biskupskom delegatu Andriji Majiću od 20. srpnja 1953. da nije upoznat ni sa kakvim aktom mjesnih biskupa u Bosni i Hercegovini kojim se Udruženje zabranjuje. Na to je Majić odgovorio pismom od 25. rujna 1953. da je on osobno odmah nakon donošenja biskupske odluke "Non licet" službeno priopćio provincijalu hercegovačkih franjevaca i još nekim osobama iz franjevačkoga starješinstva da je odluka biskupa obvezatna i za Mostarsko-duvanjsku biskupiju. To je posebno naglasio i u pismu provincijalu od 2. srpnja 1953., u kojem je nedvojbeno istaknuo da je Udruženje ilegalno i da svaki svećenik koji je njegov član stoji u oštrom sukobu s crkvenom stegom.²⁵

Crkvene vlasti, s obzirom na brojnost članova Udruženja u Bosni i Hercegovini i bez obzira na dosljednost u stavu prema udruživanju, odlučile su ne poduzimati stegovne mjere prema udružiteljima znajući da bi u tom slučaju vjernici u Bosni i Hercegovini ostali bez znatnog broja dušobrižnika. Tako je Udruženje nastavilo djelovati cijelo razdoblje komunizma, ali je nakon potpisivanja protokola između Svete Stolice i Jugoslavije 1966. izgubilo značaj i svrhu koju je do tada imalo.

²⁵ BAM, br. 459/1953.

THE STATUS OF THE CATHOLIC CHURCH IN HERZEGOVINA IN THE FIRST YEARS OF COMMUNIST RULE

Miroslav AKMADŽA
Croatian Institute of History
Zagreb
Republic of Croatia

Upon assuming power at the end of the Second World War in 1945, the communist regime in Yugoslavia moved to suppress all things national and religious. The targets of this policy were anything Croatian and Catholic, usually equated with Ustasha fascism. After banning all other political parties, the communist regime saw the Catholic Church as its greatest rival, for it was the only massive and well-organized institution that openly resisted communist policies. The communists initiated an open confrontation with the Catholic Church, which they also saw as the stronghold of Croatian national unity and the defender of national interests, which it in fact was.

The Catholic Church confronted the communist policies of abolishing national identification and promotion of atheism in different parts of Yugoslavia in different ways. The Catholic Church in Herzegovina operated under particularly dire circumstances. Many priests and believers had been slain, while many others had emigrated to all parts of the world. The end of the war did not bring freedom and an end to suffering. The communist regime lashed out at the Catholic Church and those members of its congregation who persisted in the struggle for Croatian national interests. The leadership of the Partisan movement, i.e., the Communist Party, ordered the execution of many priests and monks in summary proceedings. The best known such incident was the murder of the Široki Brijeg friars. The communist authorities deprived the Church in Herzegovina of any leadership when it sentenced Bishop Petar Čulo to a long stay in prison. This was followed by prison sentences for many priests, the prohibition or disruption of religious instruction in schools, the seizure of Church assets, interference with or prohibition of religious services, systematic anti-religious propaganda and various other curtailments of religious freedom. In an attempt to disrupt the Church's unity,

the communist authorities established the 'Good Shepherd' Association of Catholic Priests, exploiting certain disagreements between the Franciscans and diocesan clergy.

Regardless of the difficulties imposed upon it, the Catholic Church managed to maintain its integrity, as well as the Catholic and Croatian identity, in the territory of Herzegovina.

Key words: Herzegovina, Catholic Church, communist regime.

HUM I HERCEGOVINA KROZ POVIJEST

Zbornik radova

Knjiga II.

Zagreb, 2011.